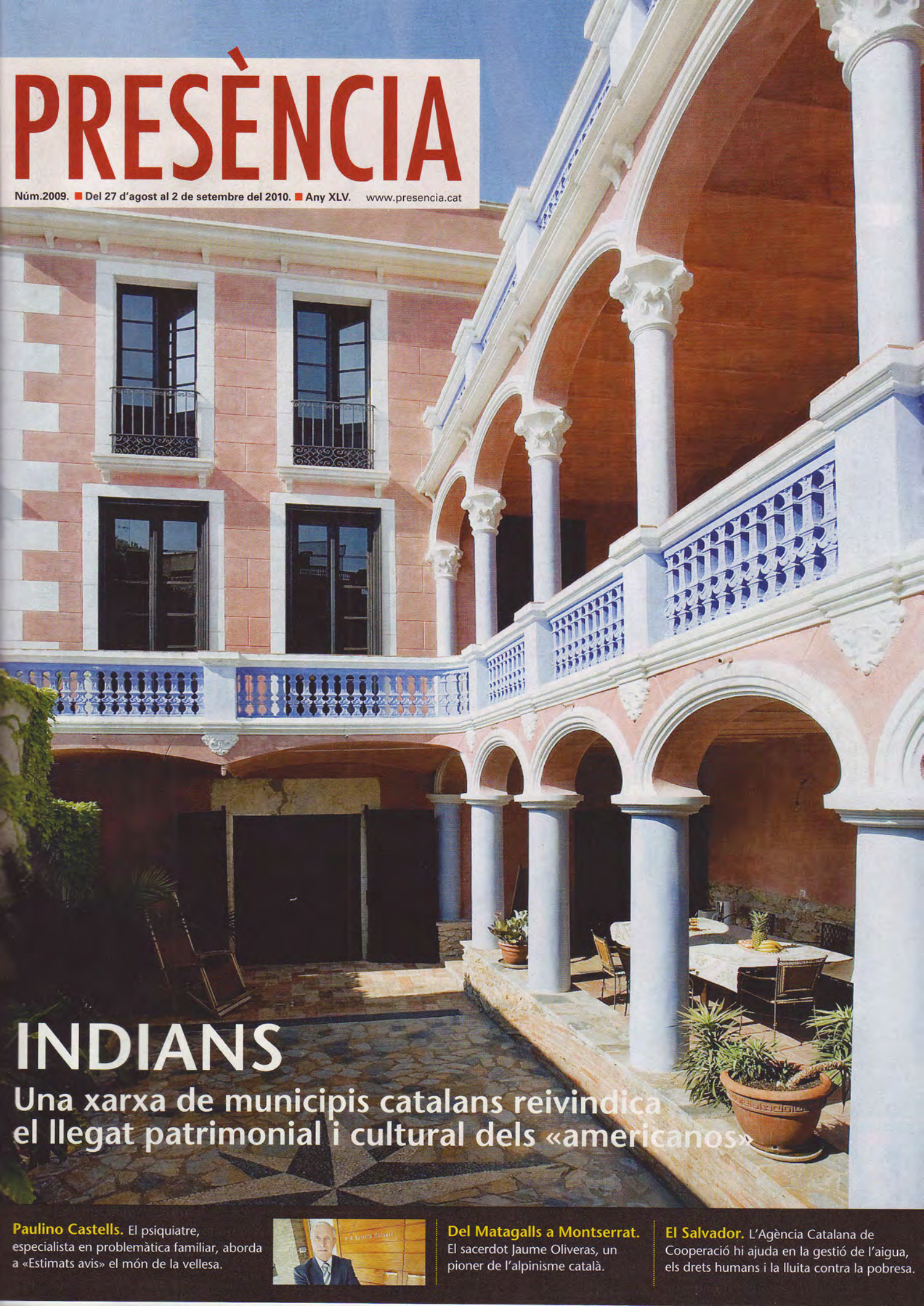

PRESENCIA

Núm.2009. ■ Del 27 d'agost al 2 de setembre del 2010. ■ Any XLV. www.presencia.cat

INDIANS

Una xarxa de municipis catalans reivindica el llegat patrimonial i cultural dels «americanos»

Paulino Castells. El psiquiatre, especialista en problemàtica familiar, aborda a «Estimats avis» el món de la vellesa.

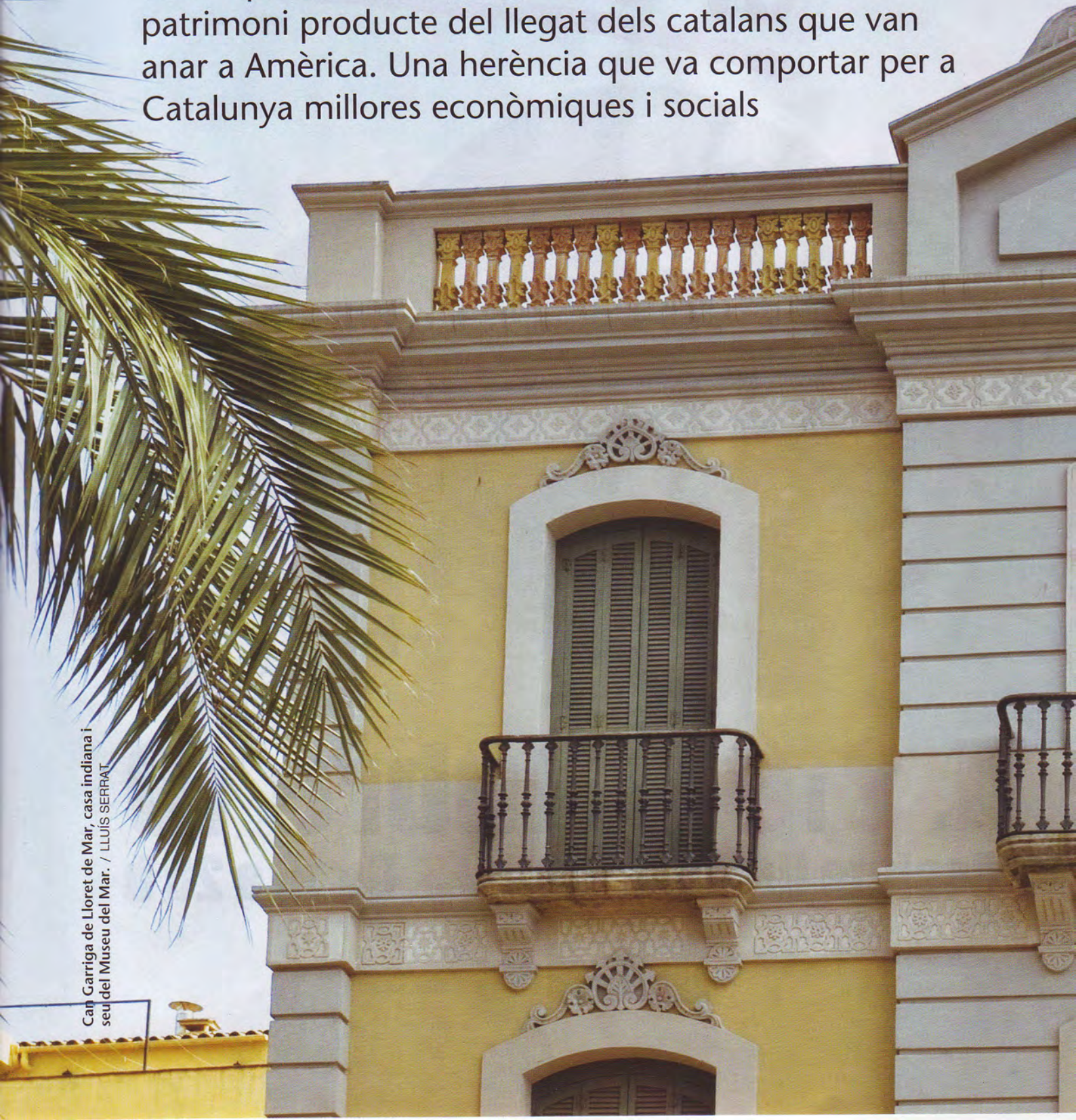
Del Matagalls a Montserrat. El sacerdot Jaume Oliveras, un pioner de l'alpinisme català.

El Salvador. L'Agència Catalana de Cooperació hi ajuda en la gestió de l'aigua, els drets humans i la lluita contra la pobresa.

El poder

Municipis catalans han decidit posar en valor tot el patrimoni producte del llegat dels catalans que van anar a Amèrica. Una herència que va comportar per a Catalunya millores econòmiques i socials

Can Garriga de Lloret de Mar, casa indiana i seu del Museu del Mar. / LLUÍS SERRAT

india

Opulents fins amb la mort

ALBERT VILAR

Milers de catalans van intentar fer les Amèriques, especialment durant els segles XVIII i XIX. D'aquests, molts es van perdre pel camí. Molts altres es van quedar al Nou Continent. I uns quants van tornar a les seves contrades d'origen amb grans fortunes. Són els indians o *americanos*, que amb els seus diners van canviar moltes fesomies dels seus pobles, però també, amb la seva iniciativa comercial i els nous coneixements, van ajudar Catalunya a fer un nou pas important cap endavant.

Per a molts el camí de tornada no va ser fàcil, per no dir que va ser impossible. Però també l'anada va ser complicada. Des del descobriment d'Amèrica, l'any 1492, la corona de Castella va voler controlar el monopoli comercial de les Amèriques. Per això va decidir concentrar-lo a Sevilla i, posteriorment, a Cadis. En aquesta ciutat andalusa, diversos veïns de Palafrugell ja hi tenien des de la segona meitat del segle XVIII casa oberta per participar activament en el comerç colonial americà. Entre aquests, coneguts amb el sobrenom del *grup de Palafrugell*, que també tenien local a Guatemala, hi havia Tomàs Prats i Miquel Serra Avellí.

En eliminar-se el monopoli de Cadis, l'any 1778, els catalans van tenir la possibilitat de comerciar sense tants controls amb el mercat americà. Però també perquè a Catalunya hi havia uns excedents productius, especialment de vi i aiguardent i de productes tèxtils.

Les drassanes

Això va permetre que es creessin drassanes per a la construcció de vaixells i escoles de nàutica. Entre els anys 1812 i 1869 es van arribar a construir a Lloret de Mar un total de 130 vai-

xells. Es va crear al mateix temps una marina mercant lloretenca. Això va permetre un comerç que va ajudar a enriquir la població de la Selva. Els vaixells transportaven vins, olis teixits, sal o farina i tornaven amb fustes nobles, cotó, tabac, sucre o rom.

A Blanes, entre 1816 i 1875, es van fer més de 180 velers. També van sorgir pilots i mariners. Es creu que durant el segle XIX van emigrar a Amèrica prop de 2.000 blanencs. I no es poden oblidar les drassanes i l'escola de nàutica d'Arenys de Mar. En aquesta ciutat del Maresme fondejaven anualment prop de 500 vaixells, que exportaven molt la ceràmica de Breda.

Entre els pilots, cal destacar els germans Cibils Puig de Sant Feliu de Guíxols, que van liderar una poderosa aliança comercial, naviliera i matrimonial que unia famílies catalanes emigrades a les principals ciutats americanes. El cap de la xarxa era Jaume Cibils Puig.

Però l'emigració, a vegades, va ser provocada per la mala situació econòmica del país. A Begur, la davallada del sector del corall i el càstig de la vinya arran de la fil·loxera van ser dues causes que van obligar molts dels veïns a anar-se'n a Cuba. Van marxar uns 500 begurencs, que representaven a l'entorn d'una tercera part de

la població. De Sant Pere de Ribes, al Garraf, en van marxar unes 400 persones entre 1789 i 1920. Però, el municipi va poder tirar endavant amb la producció de vi, que va convertir-se en un municipi quasi de monocultiu.

La principal destinació va ser Cuba. A Begur, el 87% dels que van emigrar a Amèrica van anar a l'illa caribenya. Molts palafrugellencs també van apostar per anar a Cuba, mentre que una bona part també van anar a l'Argentina. Aquestes dues mateixes destinacions van ser les triades pels emigrants de Cadaqués. Els de Blanes es van establir en aquests dos països, però també a Puerto Rico.

Però l'arribada no era tan dolça com un es podria esperar. La primera prova important i la més decisiva que havia de passar qualsevol emigrant a les illes del Carib era la de la salut. Superar les febres en qualsevol de les seves modalitats era el visat ineludible que s'exigia per poder prosperar. Molts hi van deixar la pell poc després de desembarcar. I no parlem dels soldats que van lluitar contra la independència de Cuba. Molts d'ells van morir o emmalaltir greument, víctimes del paludisme, la disenteria i altres complicacions derivades del clima i les condicions de vida.

Però l'emigració, a vegades, va ser provocada per la mala situació econòmica del país. A Begur, la davallada del sector del corall i el càstig de la vinya arran de la fil·loxera van ser dues causes que van obligar molts dels veïns a anar-se'n a Cuba. Van marxar uns 500 begurencs, que representaven a l'entorn d'una tercera part de

la població. De Sant Pere de Ribes, al Garraf, en van marxar unes 400 persones entre 1789 i 1920. Però, el municipi va poder tirar endavant amb la producció de vi, que va convertir-se en un municipi quasi de monocultiu.

La principal destinació va ser Cuba. A Begur, el 87% dels que van emigrar a Amèrica van anar a l'illa caribenya. Molts palafrugellencs també van apostar per anar a Cuba, mentre que una bona part també van anar a l'Argentina. Aquestes dues mateixes destinacions van ser les triades pels emigrants de Cadaqués. Els de Blanes es van establir en aquests dos països, però també a Puerto Rico.

Però l'arribada no era tan dolça com un es podria esperar. La primera prova important i la més decisiva que havia de passar qualsevol emigrant a les illes del Carib era la de la salut. Superar les febres en qualsevol de les seves modalitats era el visat ineludible que s'exigia per poder prosperar. Molts hi van deixar la pell poc després de desembarcar. I no parlem dels soldats que van lluitar contra la independència de Cuba. Molts d'ells van morir o emmalaltir greument, víctimes del paludisme, la disenteria i altres complicacions derivades del clima i les condicions de vida.

El museu de Lloret

L'any 2007 es va obrir a Lloret de Mar el Museu del Mar a la casa indiana de Can Garriga. El museu explica exhaustivament els viatges dels catalans a les Amèriques. Podem saber que la tradició i l'ofici aconseguits en la navegació de cabotatge va fer que, en obrir-se les rutes oceàniques, la gent de Lloret es llancés a la mar per arribar a Amèrica. Tant és així que trobem famílies en les quals, fins a quatre generacions, un o més dels seus membres escullen les rutes de la mar.

De les drassanes lloretenques en van sortir grans velers que durant una seixantena d'anys van ser el motor del gran desenvolupament del municipi. De Catalu-

Escultura de Pere Llimona feta per encàrrec d'un indià que es troba en un panteó del cementiri alt-empordanès de Cadaqués.

/ XARXA DE MUNICIPIS INDIANS

La plaça de la Vila de Vilanova i la Geltrú, que és una rèplica de la de la ciutat cubana de Matanzas i que va impulsar l'india Josep Tomàs Ventosa. / ORIOL DURAN

Caràcter emprenedor

Pere Coll i Rigau era un indià d'origen torroellenc que en tornar al Baix Empordà, a finals del segle XIX, va donar l'impuls definitiu del retorn de l'arròs a Pals en adquirir el mas Gelabert. No sense dificultats, ja que el comte de Torroella s'hi oposava cegament pel fet de mantenir les aigües estancades. Però el seu caràcter emprenedor va fer-ho possible. Com també van fer-ho altres en la indústria del suro, la indústria del cotó –les indies–, la producció de vi de cava. L'empresa més antiga d'elaboració de cava català és caves Mont-Ferrant, que va impulsar Agustí Vilaret l'any 1865 a Blanes, després de passar 30 anys a les Antilles. Sense oblidar el tren. Cal recordar que el tren va funcionar primer a Cuba que no pas a Catalunya.

Però altres van apostar per crear les seves empreses en els països de destí, com són els creadors dels roms Bacardí o Brugal o dels cigars havans Partagàs. I no oblidem el santantonienc Artur Mundet a Mèxic. Va ser el creador del famós tap de metall amb una peça de suro a l'interior –després s'hi va posar plàstic– i que va llançar al mercat el sidral Mundet, que és una gasosa amb gust de poma. I en aquest Nou Món, a part de crear riquesa, també van voler recordar els seus orígens. D'aquí sorgeixen els reconeguts casals catalans, totes unes institucions de referència.

nya a les Amèriques, les principals rutes unien la Costa Brava amb Mèxic, el Carib, el Brasil, l'Argentina o Xile.

El museu ofereix visites guiades programades diàriament fins al 15 de setembre. Però, a més, permet gaudir d'una visita teatralitzada que té lloc cada divendres a les 9 del vespre. En aquesta visita teatralitzada s'explica la biografia de Josep Ball-llatines, un jove lloretenc que amb només 14 anys es va embarcar. La visita guiada d'una hora de durada explica, a través de la informació recopilada de les cartes que enviava als seus familiars, les històries viscudes a la ciutat cubana de Cienfuegos.

Fer fortuna

I a Amèrica, una part dels catalans emigrats van arribar a fer fortuna. Fins i tot alguns van crear la seva pròpia empresa, ja fos de rom, transports, llumins o canya de sucre. Fins i tot, alguns van crear xarxes en què implicaven els seus parents en tot el procés del negoci. Alguns d'aquests negocis encara persisteixen, com podria ser La Floridita, al bell mig de l'Havana. L'establiment ja existia, però dos lloretencs, Miquel Boadas i Constantí Ribalagua, el van convertir amb les seves creacions de bàrman en un dels locals més emblemàtics del món, més quan va ser mitificat per l'escriptor nord-americà Ernest Hemingway.

I aquests pocs que van aconseguir fer-se rics van ajudar amb els seus capitals a canviar i fer créixer econòmicament Catalunya. Van aprofitar les seves riqueses per invertir en borsa, per adquirir solars, crear em-

preses, en el sector agrícola –vi– o industrial –suro–, i invertir en el futur del país. En resum, van ajudar a modernitzar el país.

Un cas el trobem en el pilot i comerciant Francesc Moreu Rabassa, descendent d'un pagès de Calella. Ell va fer una gran fortuna, i, en retornar a Catalunya, va decidir invertir part del seu capital en accions ferroviàries en les línies de València i Saragossa. En va perdre bona part arran de la fallida de les empreses ferroviàries, però una altra part important de la seva fortuna s'havia quedat en la compra de tres cases a l'Havana. Les cases li donaven una bona renda mensual amb els seus lloguers.

Patrimoni urbanístic

Però també van canviar la fesomia dels seus pobles amb el seu patrimoni urbanístic. Van crear els seus palauets, amb una barreja de corrents arquitectònics, del barroc al modernisme tardà. Una casa indiana no es defineix per un estil concret, sinó pel fet que el seu promotor o propietari és indià. A Begur, ja han detectat una trentena de cases indians, moltes de les quals es troben al llarg del carrer Bonaventura Carreras. Darrere les cases hi ha aquells elements singulars, com són les galeries porticades i els seus jardins o horts.

Els primers edificis indians que es detecten es troben a Torredembarra, com és el cas de can Gatell, que és de l'any 1780. Aquest immoble és d'estil barroc. Després ja en van aparèixer d'altres, d'estil modernista, al centre de la vila, on destaquen, com a exponent del creixement urbanístic, els edificis del carrer d'Antoni Roig, a Torredembarra.

La concentració del patrimoni arquitectònic indià es veu en altres municipis. Així es poden destacar la plaça Marcer i el carrer del Pi, a Sant Pere de Ribes; la plaça des Portitxó, a Cadaqués; el passeig de Dintre i el carrer de l'Esperança, a Blanes, o el passeig de les Palmeres, a Lloret de Mar.

O al districte de Sant Andreu

Les havaneres

Les havaneres, que formen part del nostre repertori musical, especialment al llarg de la costa, tenen el seu origen a Cuba. Van ser els indians, com també els soldats i els mariners, que van portar aquest gènere musical al final del segle XIX, amb la pèrdua de les colònies d'ultramar. I a l'Estat espanyol va tenir un cert èxit al llarg del segle XX, encara que a principi de la segona meitat va començar a decaure. A Catalunya, més en concret a la Costa Brava, l'havanera formava part dels cants de taverna, com ho eren també els valsets, sardanes, polques i boleros.

A.V.

de Calella, que és la més important de totes les que es fan i es desfan.

Tothom era conscient que aquests dos fets han estat els revulsius en aquest cant, deixant la taverna i pujant a l'escenari. A partir d'aquí, l'havanera s'ha revitalitzat moltíssim, i també hi destaca la incorporació de peces en català, ja que originàriament totes eren en castellà.

Per acabar de dignificar el món de l'havanera es va crear a Palafrugell la fundació privada Ernest Morató, que té per objectius impulsar la investigació, catalogar el material, conservar les peces, crear un fons musical i, en un futur,

El grup cubà Gema 4 i Port-bo, a Palamós. / A.V.

Davant els canvis econòmics, especialment amb l'arribada del turisme a la Costa Brava, un grup d'amants d'aquest cant van decidir recuperar-la. Era l'any 1966, a Calella de Palafrugell, amb la presentació del llibre *Calella de Palafrugell i les havaneres* i la creació del grup Port-Bo, format per Josep Xicoira, Carles Mir i Ernest Morató.

El grup es va crear per amenitzar musicalment la presentació del llibre. Aquella proposta espontània va deixar pas l'any següent a la reconeguda cantada d'havaneres

crear el Museu de l'Havanera.

La rumba

Un altre cant d'origen cubà és la rumba. En els seus orígens, era una festa afrocaribenyana o rumba, que es feia als barracons d'esclaus africans, i que es va estendre entre la població de baix nivell social. La rumba va arribar a l'Estat espanyol a través dels *cantaïres* flamencs i les *tonadilleras* que actuaven a Cuba, adaptant-la a les formes flamencs. A Catalunya, la rumba va adquirir variants urbanes pròpies dels gitanos catalans.

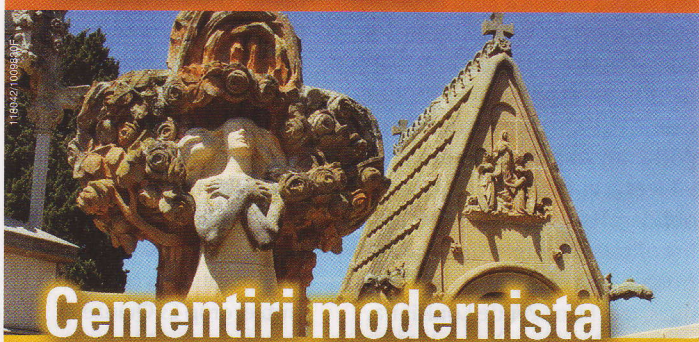
El llegat indià a Lloret de Mar

Església de Sant Romà

Museu del Mar

Cementiri modernista

www.lloretdemar.org

lloret
de mar
Lloret de Mar
Horta vint de Lloret

Ajuntament de
Lloret de Mar
Patrimoni cultural

MUSEU
DEL MAR
DE LLORET

de la ciutat de Barcelona. En aquest antic poble, hi ha el barri dels Indians –que sembla que va sorgir amb la pèrdua de les colònies de Cuba i Puerto Rico–, on apareixen molts carrers relacionats amb Amèrica i fins i tot fan una festa relacionada amb els *americanos*. Sense oblidar el patrimoni que trobem a les poblacions tarragonines de l'Arboç, Cambrils, Altafulla i el Vendrell o les del Maresme, com ara Mataró, Vilassar de Mar, el Masnou o Canet de Mar.

En general, les cases dels indians, ja fossin de nova construcció o rehabilitacions de l'edifici familiar, són austers, externament. La gran riquesa la trobem en els seus interiors, en la seva intimitat, on destaquen –encara que algunes apareixen a les galeries porxades– les pintures al fresc, amb temes relacionats amb el mar o Amèrica, o els paviments, amb l'enrajolat de la Bisbal. Sense oblidar tots els elements complementaris, entre els quals destaquen els mobles, alguns de caoba cubana, actualment una fusta desapareguda.

A la majoria de les grans cases indies apareix un jardí o hort, que, juntament amb el forn de pa i la vinya, garantia l'abastament familiar. I en aquest espai extern també recordaven el seu passat americà amb la plantació d'espècies vegetals entre les quals destaca sens dubte la palmera, com es pot veure a moltes cases i passejos. Però també van portar les xicrandes, les buguenvíl·lees o el tabac de jardí, sense oblidar el bellaombra, que és l'arbre oficial de l'Argentina i que es troba a diferents punts de Cadaqués, o el taronger de Louisiana, que es troba al parc Samà de Vilanova i la Geltrú.

Ino es pot oblidar la plaça de la Vila, a Vilanova i la Geltrú, també coneguda com l'Havana Xica. Una plaça porxada que va tirar endavant l'*americano* Josep To-

VII Fira d'Indians a Begur

La vila de Begur, com fan altres municipis, recorda el seu passat indià amb una fira. La de Begur té lloc aquest proper divendres i tot el cap de setmana. La fira, que arriba a la setena edició, està dedicat enguany al món de l'havanera. Per això, dins de la programació d'aquesta edició, hi ha previst una conferència sobre la música de l'havanera, a càrrec del compositor Josep Bastons i l'escriptor Xavier Febrés; cantades d'havaneres amb els grups Bergantí i Els Cremats, i una exposició, a càrrec de la Fundació Ernest Morató.

Però la fira, on destaca el

Imatge de la Fira d'Indians de Begur de l'any passat. / LLUÍS SERRAT

mercat de productes d'ultramar i mostra d'oficis, també incorpora enguany altres novetats. Entre aquestes hi ha el taller de cocteleria, el tastet de xocolata o l'animació musical amb una pianola americana de 1918. I tot dins una ambientació de l'època i amb esquetxos teatralitzats pels carrers amb el grup Es Quinze, a part de poder visitar el llegat patrimonial. En aquesta edició s'ha programat poder visitar la casa indiana de can Pallí, on, a més, hi haurà una exposició d'imatges.

màs Ventosa Soler, que havia fet fortuna amb els teixits. Ventosa va impulsar al seu poble natal una plaça igual que la de la ciutat cubana de Matanzas, d'on ell havia estat alcalde. Per això, a les dues places hi ha una escultura d'ell, que inicialment es trobaven a les entrades de les escoles gratuïtes que va promoure l'indià a les dues poblacions.

I també hi ha alguns elements potser no tan atractius, però que expliquen aquest llegat indià, com són els norais que hi ha Cadaqués, dins el patrimoni marítim.

Obres benèfiques

No podem oblidar, a part de la contribució urbanística i arquitectònica dels indians, la seva

dia d'avui encara es conserva. Però, per contra, Roig va demanar, en el seu testament, ser enterrat a l'entrada del cementiri de la població. Un rumor ho relaciona amb un desgreu per la seva mala consciència del que havia fet a Cuba.

Un altre cas d'altruisme el trobem en la persona de Josep Torres Jonama, que va fer fortuna als Estats Units amb la indústria surotapera. Torres Jonama va assumir, als anys vint del segle XX, el cost d'unes escoles a Palafrugell, però també a Pals i a Mont-ras. Unes escoles que segueixen el projecte de les escoles d'Amèrica, on destaca el fet que, per primer cop, apareixen uns centres educatius amb lavabos a l'interior. Altres obres benèfiques indies són el col·legi Samà de Vilanova i la Geltrú, el col·legi Blanesense de Blanes, el Casino Cultural de Begur, l'hospital de Sant Jaume de Blanes, la germandat Mundet de Sant Antoni de Calonge, l'hospital de Lloret de Mar o l'hospital Xifré d'Arenys de Mar.

Però també van contribuir a l'edificació o la rehabilitació d'edificis religiosos. Els indians van assumir el cost de les cúpules de l'església parroquial de Sant Romà de Lloret de Mar. A Vilanova i la Geltrú van participar en l'ermita de Sant Cristòfor, l'església de la Immaculada i en la capella del Sant Crist del cementiri municipal. Altres aportacions dels *americanos* les trobem a la parròquia de Santa Maria de Blanes, l'ermita de la masia de can Jover, que està dedicada a la Verge del Coure –d'origen cubà– de Sant Pere de Ribes i l'ermita de Sant Ramon de Begur.

L'esclavitud

Un altruisme que alguns han volgut veure com la manera de demanar perdó pel seu enriquiment amb el tràfic d'esclaus d'Àfrica. No podem oblidar que pràcticament tots els sectors de l'economia cubana feien servir esclaus: ingenis, indústria sucrera o tabaquera i servei domèstic.

Es diu que entre 1789 i 1820, embarcacions catalanes van transportar a les Antilles un total de 30.696 esclaus.

Entre els negrers coneguts apareix la família Roig de Sant Pere de Ribes. Altres noms relacionats amb el tràfic d'esclaus són Josep Baró de Canet de Mar, Josep Vidal de Sant Feliu de Llobregat, Pau Samà de Vilanova i la Geltrú i Francesc Martí de Barcelona.

Francesc Martí Torrens, conegut per *Panxo*, va arribar a Cuba el 1810, sense res. Va començar de pescador, va fer alguns negocis, però acabava sempre malament. I va tornar a la pesca, però va derivar cap al contraban i, al final, el tràfic d'esclaus –ja fossin negres, xinesos o indis americans–, que donava uns altíssims beneficis. Va morir a l'Havana als 80 anys deixant una fortuna considerable. Es diu que la fortuna que va deixar era similar a la que podien tenir els ducs de Medinaceli, els més destacats de l'aristocràcia espanyola.

Patrimoni artístic

A més, l'indià es va convertir en mecenes d'art. El mercat americà va representar una oportunitat per als pintors catalans, des del realisme fins al modernisme. Les col·leccions d'art català tenen avui dia molta presència a diversos museus i pinacoteques del nou continent. Un bon exemple es pot veure al Museu Nacional de Belles Arts de Cuba, on es conserven obres de Ramon Martí Alsina, Marià Fortuny, Eliseu Meifrén, Santiago Rusiñol, Ramon Casas, Hermenegild Anglada-Camarasa o Joaquim Mir.

Entre els artistes catalans, cal destacar Ramon Casas, pel fet que era fill d'un indià de Torredembarra, Ramon Casas Gatell. La seva mare, Elisa Carbó, era filla de la burgesia catalana. Carbó, en la seva obra, fa un retrat fidel de la societat de l'època. Els indis, en retornar enriquits, es van emmarcar en la burgesia catalana del moment. I la seva història també va ser captada pels artistes i escriptors del moment.

la xarxa de municipis indians

Municipis indians en xarxa

Municipis catalans amb un fort llegat indià ja fa temps que treballen en la recuperació de tot aquest patrimoni moble i immoble. I un d'aquests, Begur, va apostar per unir tota aquesta tasca feixuga de recuperar tot aquest passat indià a Catalunya. I d'aquí va sortir la Xarxa de Municipis Indians, que es va constituir oficialment el 18 de juliol de 2008, al Saló del Vigatà del Palau Moja de Barcelona. Els municipis adherits a la xarxa, actualment, són Arenys de Mar, Begur, Blanes, Cadaqués, Calonge, Lloret de Mar, Palafrugell, Sant Feliu de Guíxols, Sant Pere de Ribes, Torredembarra i Vilanova i la Geltrú.

La Xarxa de Municipis Indians està considerada una associació cultural sense ànim de lucre. I està oberta a l'entra-

da dels altres municipis catalans que tenen un llegat indià, sense oblidar els municipis americans amb qui comparteixen un mateix passat.

Cultura i turisme

La finalitat principal que s'ha marcat aquesta associació de municipis és esdevenir un ins-

l'entitat intermunicipal es marca dos grans objectius. El primer és aprofundir, conservar i difondre el patrimoni relacionat amb els indis dins d'una relació d'intercanvi i promoció conjunta. Des de l'any passat ja s'està treballant en la confecció d'un inventari del patrimoni indià. Fins ara ja han enregistrat un centenar d'immobles relacionats amb els indis en els 11 municipis. També s'han proposat generar una sèrie d'exposicions temàtiques itinerants i la creació de la pàgina web. L'altre gran objectiu que s'ha marcat la xarxa és convertir el llegat en una oferta turística. Una aposta més pel turisme cultural i patrimonial, que sigui alternativa al de sol i platja i ajudi a desestacionalitzar l'activitat. En aquesta línia hi ha la idea de crear una ruta dels indis.

trument bàsic de cooperació i col·laboració permanent per desenvolupar un projecte comú: redescobrir l'herència que ens van deixar els nostres avantpassats *americanos*. Així,